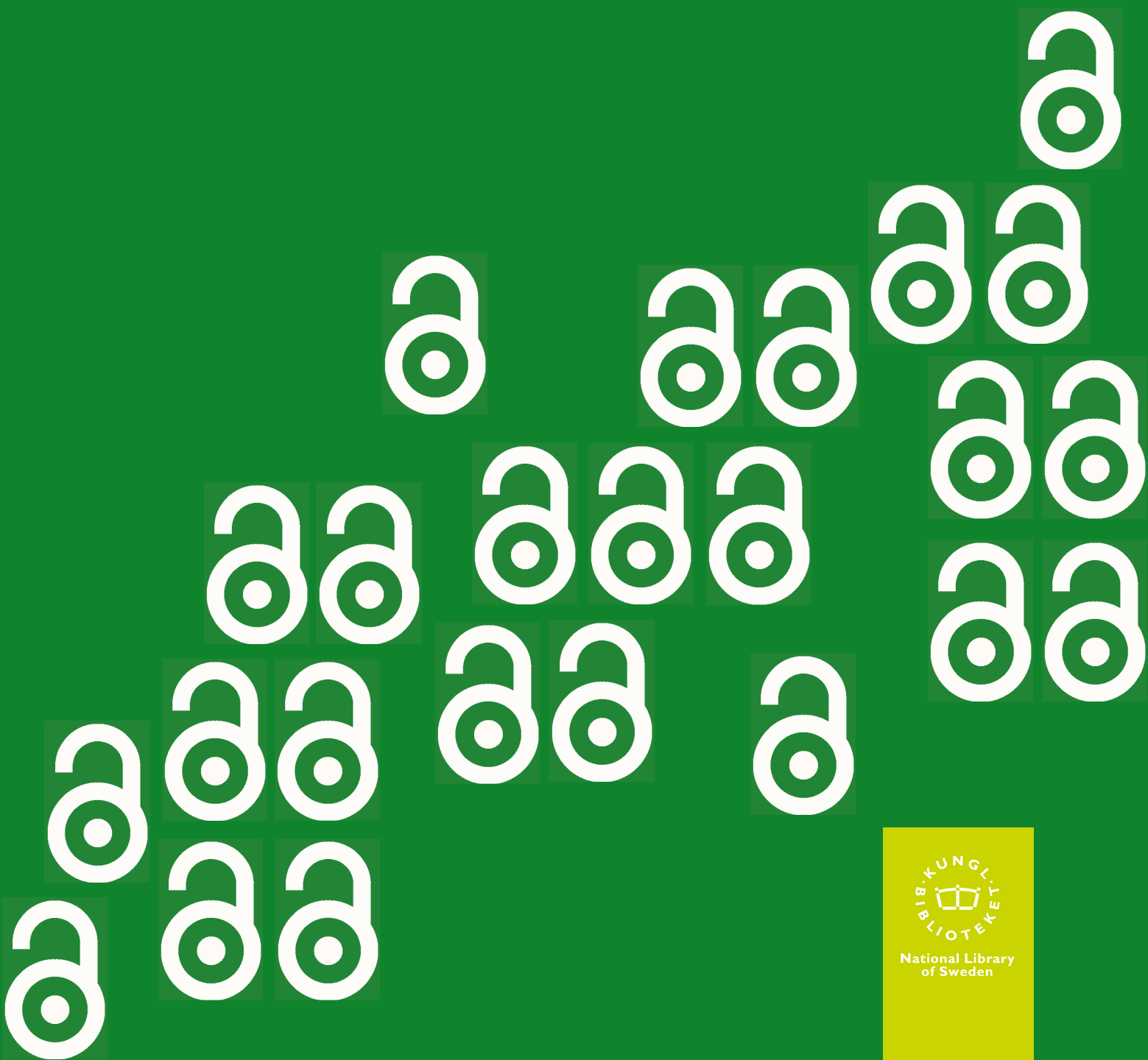

Samordning av arbete för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer

– redovisning av regeringsuppdrag 2024

National Library
of Sweden

Samordning av arbete för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer

Kungliga biblioteket

www.kb.se

Diarienummer: KB 2024-790

ISBN: 978-91-7000-490-2

Länk till rapporten: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-736>

Samordning av arbete för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer

Redovisning av regeringsuppdrag 2024

Kungliga biblioteket

Innehållsförteckning

1. Sammanfattning.....	5
2. Summary.....	6
3. Inledning	8
4. Följa upp	9
4.1. Öppen tillgång till publikationer	9
4.2. Totala utgifter för vetenskaplig publicering	11
5. Samordna	12
5.1. Bibsamkonsortiet.....	12
5.2. Bortom transformativa avtal	13
6. Främja	15
6.1. Partssammansatt grupp för nationellt samråd kring omdirigering av betalningsströmmar för vetenskaplig publicering	15
6.2. Nationella riktlinjer för öppen vetenskap	16
6.3. Publicera	17
6.4. Infrastruktur som stödjer öppen tillgång	18
6.4.1. Publiceringsplattformar	18
6.4.2. Open Research Europe	19
6.4.3. Stöd från KB och Bibsamkonsortiet.....	20
6.5. Upphovsrättsliga frågor	21
6.5.1. Betänkande om inskränkningar i upphovsrätten	21
6.5.2. Strategier för att bibehålla upphovsrätter	21
6.5.3. Översyn av upphovsrätten inom EU – riktat mot öppen tillgång	22
7. Bilagor.....	23
7.1. Diagram öppen tillgång i siffror	23

1. Sammanfattning

Kungliga biblioteket (KB) har i uppdrag att årligen redovisa det nationella arbetet med öppen tillgång till vetenskapliga publikationer. Denna rapport är den tredje i ordningen och redovisar arbetet med att samordna, följa upp och främja samverkan i arbetet med öppen tillgång. KB har i maj redovisat *Utgifter för vetenskaplig publicering* och uppdaterar i samband med denna rapport även *Öppen tillgång i siffror* på KB:s webbplats.

Årets uppföljning visar att 77 procent av de svenska sakkunniggranskade vetenskapliga artiklarna under 2023 publicerades med omedelbar öppen tillgång. KB konstaterade i förra årets rapport att det såg ut som om utvecklingen börjat plana ut. Även i årets uppföljning är ökning bara två procentenheter jämfört med resultatet för 2022. Samtidigt konstateras att andelen öppet tillgängliga artiklar för 2022 ökat från förra årets uppföljning till följd av ett mer fullständigt dataunderlag, och att slutsatser om det senaste årets utveckling bör dras med viss försiktighet. I internationell jämförelse har Sverige en hög andel öppet tillgängliga artiklar. Den svenska utvecklingen följer i stort internationellt mönster men med en högre andel artiklar publicerade i så kallade hybridtdiskrifter vilket också är den form som har störst tillväxt. Internationellt är öppet tillgänglig publicering i helt öppna tidskrifter vanligare.

De totala utgifterna för vetenskaplig publicering ökade med 8,2 procent, motsvarande 61 miljoner kronor, mellan 2022 och 2023. Ett ökat antal publiceringsavtal tecknade inom Bibsamkonsortiet, årliga procentuella prisökningar i avtalen med de kommersiella vetenskapliga förlagen, samt påverkan från förändringar i den svenska kronans värde i förhållande till de valutor som avtalen tecknas i, är de faktorer som framför allt påverkat utgiftshöjningen. I relation till lärosätenas intäkter för forskning och utbildning på forskarnivå 2023 är utgifterna dock fortsatt lika stora (1,5 procent).

KB publicerade i januari *Nationella riktlinjer för öppen vetenskap* i enlighet med ett uppdrag från regeringen. I dessa riktlinjer lyfts bland annat områdena öppen tillgång till vetenskapliga publikationer och infrastruktur som stödjer öppen vetenskap. Riktlinjerna har därmed betydelse för det nationella arbete med öppen tillgång framåt och några av de frågor som riktlinjerna tar upp har också uppmärksammats av Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) och den partssammansatta gruppen för nationellt samråd kring omdirigering av betalningsströmmar för vetenskaplig publicering. Publiceringsplattformar som till exempel Open Research Europe (ORE) är en av dessa.

Utvecklingen kring upphovsrättsliga frågor har den senaste tiden till stor del fokuserat på forskares möjligheter och rättigheter till omedelbar parallellpublicering. Frågan behandlas bland annat i betänkandet om inskränkningar i upphovsrätten som presenterades i januari och i en rapport om effekterna av det upphovsrättsliga regelverket inom EU. Ett svenskt lärosäte har också undersökt möjligheter och konsekvenser vid införande av institutionell policy som främjar att forskare behåller upphovsrätten till publicerat material.

2. Summary

The National Library of Sweden (*Kungliga biblioteket*, KB) is tasked with reporting annually on the national work for open access to scholarly publications. This report, which is the third in the series, details the efforts to coordinate, monitor, and promote collaboration in the work for open access. In May, KB reported on the *Costs of scholarly publishing*, and in conjunction with the publication of this report, *Open access in numbers* has also been updated on the National Library's website (kb.se).

This year's review shows that 77 per cent of Swedish peer-reviewed scholarly articles published in 2023 were published with immediate open access. In last year's report, KB noted that the growth in open access publishing appeared to be plateauing. This year's analysis similarly shows an increase of just two percentage points compared to the 2022 results. Additionally, it is noted that the proportion of open access articles for 2022 has increased from what was reported last year, due to a more complete dataset. Therefore, conclusions about the past year's development should be made with some caution.

Compared to other countries around the world, Sweden has a high proportion of open access articles. Sweden's development generally follows the global trend, but with a higher share of articles published in hybrid journals. Publishing in hybrid journals is the fastest-growing type of open access publishing in Sweden, while globally, publishing in fully open access journals, rather than hybrid journals, is more common.

From 2022 to 2023, the total costs of scholarly publishing rose by 8.2 per cent, an increase of SEK 61 million. This increase was primarily driven by a greater number of publishing agreements signed within the Bibsam Consortium, regular annual increases in the agreements with commercial scholarly publishers, and fluctuations in the value of the Swedish crown relative to the currencies used in these agreements. However, as a percentage of higher education institutions' income, the costs in 2023 remained stable at 1.5 per cent of income for research and education at the doctoral level.

In January, in accordance with a mandate from the government, KB published the *National guidelines for open science*. These guidelines highlight, among other things, open access to research publications and infrastructures supporting open science. The guidelines thus have significance for the national work on open access moving forward. Some of the issues addressed in the guidelines have also been highlighted by the Association of Swedish Higher Education Institutions (*Sveriges universitets- och högskoleförbund*, SUHF) and the multi-stakeholder group for redirecting payment streams for scholarly publishing. One such issue is publishing platforms such as Open Research Europe (ORE).

Recent developments regarding copyright issues have primarily focused on researchers' rights and opportunities related to immediate parallel publishing. Among the contexts in which this issue has been addressed are the Swedish Government Official Report on limitations on copyright presented in January and a report on the effects of the copyright regulatory framework within the EU. A recent study from a Swedish higher education

institution discusses the possibilities and consequences of introducing an institutional policy promoting researchers retaining copyright to their published material.

3. Inledning

KB har sedan 2017 i uppdrag att samordna arbetet med övergången till öppen tillgång till vetenskapliga publikationer. Under 2022 tydliggjordes uppdraget och infördes i KB:s instruktion.¹ Enligt instruktionen ska KB varje år publicera en rapport med en samlad kartläggning, analys och bedömning. Denna rapport utgör redovisningen av detta uppdrag 2024 och beskriver utvecklingen under 2023 fram till juni 2024.²

KB ska enligt instruktionen även redovisa utvecklingen för de totala utgifterna för vetenskaplig publicering vid universitet och högskolor i en särskild rapport. Denna redovisning lämnades den 31 maj 2024 och tar hänsyn till utvecklingen till och med 2023.³ KB redovisar därutöver utvecklingen för öppen tillgång till sakkunniggranskade vetenskapliga artiklar genom en webbpublicering av *Öppen tillgång i siffror* i samband med att föreliggande rapport publiceras.⁴

I juni 2022 fick KB i uppdrag att ta fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap. I uppdraget ingick att, ur ett helhetsperspektiv för öppen vetenskap, identifiera gemensamma mål och prioriteringar, kartlägga rollfördelning och ansvarsområden samt definiera behov av stöd och vägledning. *Nationella riktlinjer för öppen vetenskap* redovisades den 15 januari 2024 tillsammans med en rapport som beskriver bakgrunden till riktlinjerna och hur de togs fram.⁵

Uppdraget om nationella riktlinjer har prioriterats och de utvecklingsbehov som lyfts i tidigare redovisningar av samordningsuppdraget har fått stå tillbaka. Det gäller till exempel utveckling av uppföljning av värdet av den öppet tillgängliga publiceringen, samt uppföljningen av öppen tillgång till andra publikationstyper än artiklar. KB avser att återkomma till dessa och andra frågor med betydelse för att nå målsättningen att resultat av svensk forskning ska publiceras omedelbart öppet tillgängligt.

¹ Kungliga bibliotekets instruktion, SFS 2008:1421. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20081421-med-instruktion-for-kungl_sfs-2008-1421

² De tidigare redovisningarna är: Kungliga biblioteket. 2022. Samordning av arbete för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer. Redovisning av uppdrag, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-660> och Kungliga biblioteket. 2023. Samordning av arbete för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer. Redovisning av regeringsuppdrag 2023, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-714>.

³ Kungliga biblioteket. 2023. Utgifter för vetenskaplig publicering 2023. Redovisning av totala utgifter för vetenskaplig publicering för universitet och högskolor med statlig huvudman, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-734>

⁴ Kungliga biblioteket. Öppen tillgång i siffror, <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/oppen-tillgang-och-bibsamkonsortiet/oppen-tillgang/oppen-tillgang-i-siffror.html>

⁵ Kungliga biblioteket. 2024. Nationella riktlinjer för öppen vetenskap, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-722>, och Kungliga biblioteket. 2024. Rapport om nationella riktlinjer för öppen vetenskap. Bakgrund och framtagande, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-721>

4. Följa upp

4.1. Öppen tillgång till publikationer

Av de drygt 37 000 sakkunniggranskade vetenskapliga artiklar som forskare vid svenska universitet och högskolor publicerade 2023 gjordes 77 procent omedelbart öppet tillgängliga. Här ingår dels artiklar som publiceras i helt öppet tillgängliga tidskrifter (guld), dels de som publiceras i hybridtidskrifter⁶ där artikeln blir öppet tillgänglig till följd av läs- och publiceringsavtal eller publiceringsavgift (hybrid).

Artiklarna kan även göras öppet tillgängliga genom att en version laddas upp till ett ämnes- eller lärosätesrepositorium, så kallad parallellpublicering (grön). Det sker ofta först efter en viss embargotid och innebär då inte omedelbar öppen tillgång. Artiklar som publiceras som guld eller hybrid kan även tillgängliggöras i repositorier. Den andel artiklar som blir öppet tillgänglig endast genom publicering i repositorier (endast grön) uppgick till fem procent. Om vi lägger dessa till de 77 procent som är guld och hybrid har 82 procent av svenska sakkunniggranskade artiklar från 2023 gjorts öppet tillgängliga.

Sammanställningen av öppen tillgång i siffror baseras på uppgifter om svenska publikationer från Swepub och uppgifter om öppen tillgång från Unpaywall.⁷ Båda dessa källor uppdateras kontinuerligt men särskilt uppgifterna om öppen tillgång påverkas av fördröjning i inrapporteringen från bland annat förlagen till de källor Unpaywall bygger sina uppgifter på.

Årets uppföljning visar att andelen omedelbart öppet tillgängliga artiklar publicerade 2022 landar på 75 procent. Det har således skett en blygsam ökning mellan 2023 och 2022. Årets uppgift för 2022 är dock högre än vad den var vid förra årets sammanställning. Skälet är den fördröjning som finns när det gäller uppgifter om öppen tillgång, vilket talar för att även årets andel kan komma att öka. Oavsett är det fortfarande en bit kvar till målet att alla resultat från offentligt finansierad svensk forskning ska publiceras med omedelbar öppen tillgång.⁸

Som framhållits i tidigare års redovisningar finns det flera faktorer som påverkar utvecklingen: all forskning vid universitet och högskolor är inte offentligt finansierad; artiklar som är resultat av internationella forskningssamarbeten påverkas av inställningen till och förutsättningarna för öppet tillgänglig publicering i andra länder, särskild då den korresponderande författaren inte är från ett svenskt lärosäte; samt att det saknas avtal som

⁶ Traditionell prenumerationsbaserad tidskrift i vilken en artikel görs omedelbart öppet tillgänglig mot en publiceringsavgift.

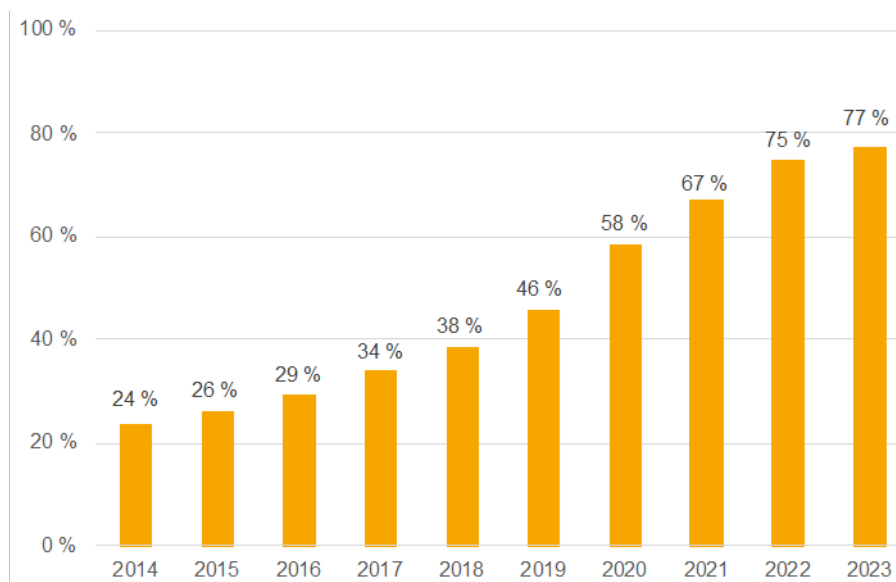
⁷ Uppgifter om publicerade sakkunniggranskade vetenskapliga artiklar och översiktsartiklar från samtliga deltagande organisationer i Swepub har hämtats från den datadump som KB tillgängliggjorde 5 juni 2024. I den metadata som används ingår doi (digital object identifier), upphovspersonernas organisationer och till vilka forskningsämnen enligt Universitetskanslersämbetets *Svensk indelning av forskningsämnen* som artikeln hör. Uppgifter om öppen tillgång hämtades från Unpaywall under perioden 7 juni till 14 juni för de publikationer i Swepub som hade en registrerad doi. Metodologin för uppföljningen av öppen tillgång beskrivs i KB:s rapport från 2020, Öppen tillgång 2017–2020. Utvecklingen för öppet tillgängliga artiklar i Sverige, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-70>

⁸ Prop. 2020/21:60 Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2020/12/forskning-frihet-framtid--kunskap-och-innovation-for-sverige/>

inkluderar öppen publicering med några förlag som är relativt stora inom teknik- och medicinområdet.

Under de senaste tio åren har andelen artiklar som gjorts omedelbart öppet tillgängliga ökat från 24 till 77 procent. Under samma period har antalet sakkunniggranskade svenska vetenskapliga artiklar ökat från 29 082 år 2014 till 37 339 år 2023. Antalet publicerade artiklar har minskat sedan år 2021 då det var drygt 41 000. Motsvarande utveckling med minskande antal artiklar har även observerats internationellt och tillskrivs ofta vara en effekt av pandemin då publiceringsaktiviteten ökade markant.⁹

Som framgår av Figur 1 ändrades ökningstakten för andelen öppet tillgängliga artiklar under 2018/2019. Det sammanfaller med att antalet avtal med en publiceringsdel som möjliggör öppen publicering tecknade inom ramen för Bibsamkonsortiet ökade. Inför år 2020, efter att ha varit avtalslösa i 18 månader tecknades också ett transformativt avtal med ett av de största förlagen, Elsevier, med möjlighet till öppen publicering.

Figur 1. Utvecklingen av andelen omedelbart öppet tillgängliga vetenskapliga artiklar.

År 2014 var publicering i helt öppet tillgängliga tidskrifter (guld) den vanligaste formen, följt av tillgängliggörande i repositorer (grön). Den form som har ökat mest är publicering i så kallade hybridtidskrifter, från 8 procent 2014 till 42 procent 2023. Även publicering i helt öppet tillgängliga tidskrifter har ökat, från 15 till 35 procent. Samtidigt har öppen publicering som endast sker i repositorer minskat. I bilagan till denna redovisning finns ett diagram över utvecklingen av öppen tillgång fördelat på olika kategorier liksom hur stor andel av artiklarna inom olika ämnesområden och per lärosäte som publicerades öppet tillgängligt.

I internationell jämförelse har Sverige en hög andel öppet tillgängliga artiklar men följer i övrigt internationellt mönster. En analys genomförd av den brittiska organisationen Jisc visar

⁹ Pollock, D. and Michael, A. 2022. News & Views: Open Access Market Sizing Update 2022. Delta Think News & Views, 18 October, <https://deltathink.com/news-views-open-access-market-sizing-update-2022/>.

att andelen öppet tillgängliga artiklar i någon form och andelen stängda artiklar var lika stora globalt 2022 efter att kontinuerligt ha ökat sedan 2014.¹⁰ I Sverige var motsvarande förhållande 80/20 procent samma år. Jämfört med den internationella utvecklingen står artiklar publicerade i hybridtidskrifter för en större andel i Sverige.

4.2. Totala utgifter för vetenskaplig publicering

KB redoviserar enligt instruktionen årligen utvecklingen för de totala utgifterna för vetenskaplig publicering vid universitet och högskolor. Senaste redovisningen lämnades i maj 2024¹¹ och gäller utgifter för vetenskaplig publicering 2023 med jämförelser över tid.¹²

För år 2023 uppgick de totala utgifterna för vetenskaplig publicering till cirka 799 miljoner kronor, vilket är en ökning med cirka 61 miljoner kronor eller 8,2 procent jämfört med föregående år. Den dominerande delen av utgifter för vetenskaplig publicering är kopplad till Bibsamkonsortiets avtal med kommersiella vetenskapliga förlag vilka i regel tillämpar årliga procentuella prisökningar. Under de senaste fyra åren har de totala utgifterna ökat från 709 miljoner kronor 2020 till 799 miljoner kronor 2023, en ökning med 12,7 procent över fyra år.¹³ Under motsvarande period har antalet öppet tillgängliga artiklar via Bibsams publiceringsavtal ökat med nära 41 procent, från cirka 11 000 till 15 500.

Det fanns 43 så kallade Bibsamavtal omfattande ett 100-tal e-resurspaket (läs mer i avsnitt 5.1). Cirka 66 procent av de totala utgifterna går via Bibsamkonsortiets avtal. Detta gäller transformativa läs- och publiceringsavtal, prenumerationsavtal samt avtal för endast helt öppet tillgänglig publicering.¹⁴ Till detta kommer lokala prenumerationsavtal, lokala utgifter för öppet tillgänglig publicering som inte täcks av ovan nämnda Bibsamavtal samt fysiskt förvärv. Lärosätenas utgifter för öppna infrastrukturer 2023 har för första gången samlats in.

Utgiften för de transformativa läs- och publiceringsavtalen, varigenom den största delen av de öppet tillgängliga artiklarna publiceras, motsvarar 56 procent av de totala utgifterna. Det är därmed den största utgiftsposten för lärosätena. Antalet transformativa läs- och publiceringsavtal har stadigt ökat de senaste åren, från tre stycken 2017 till 27 stycken 2023 vilket har inneburit en starkt växande utgiftspost för svenska lärosäten, från 35 miljoner kronor 2017 till 448 miljoner år 2023. Syftet med dessa avtal är att betalningsströmmarna ska omorganiseras från ett prenumerationsbaserat till ett öppet tillgängligt publiceringssystem.

I takt med att antalet transformativa läs- och publiceringsavtal ökar så minskar antalet prenumerationsavtal (tecknade via Bibsamkonsortiet) i vilka endast läsrättigheter ingår och därmed minskar utgiften för den posten. Minskningen har varit markant under senaste

¹⁰ Jisc. 2024. A review of transitional agreements in the UK, <https://zenodo.org/records/10787392>.

¹¹ [Utgifter för vetenskaplig publicering 2023, KB 2024 \(länk\)](#).

¹² 2017 var första året som KB sammanställde de totala utgifterna för vetenskaplig publicering.

¹³ Perioden 2020–2023 används här då lärosätena stod utan avtal med ett av de största vetenskapliga förlagen, Elsevier, under 2019 vilket innebär att det året inte är representativt i detta sammanhang. Ett nytt avtal tecknades med förlaget 2020 och innebar då en kostnad om cirka 144 miljoner kronor.

¹⁴ Benämningen "transformativa avtal" syftar till att de tidskrifter som omfattas av avtalen ska omvandlas från prenumerations-tidskrifter där enstaka artiklar görs öppet tillgängliga (så kallade hybrid-tidskrifter) till helt öppet tillgängliga tidskrifter.

sjuårsperioden, från cirka 254 miljoner kronor 2017 till cirka 19 miljoner kronor 2023. En minskning på cirka 93 procent.

Utgifter för lokala avtal gällande öppet tillgänglig publicering ökade från 2017 fram till 2019. Därefter har de i takt med det ökade antalet Bibsamavtal minskat och motsvarar 2023 cirka 5 procent av de totala utgifterna.

Som ett led i ett utvecklingsarbete har lärosätenas utgifter för öppna infrastrukturer samlats in för första gången. 2023 bekostade 32 lärosäten 109 medlemsavgifter och/eller bidragsfinansiering fördelat på 29 olika infrastrukturer.¹⁵ Den infrastruktur som flest lärosäten har utgifter för är sitt eget öppet tillgängliga repositorium. Ett sådant möjliggör bland annat för forskaren att, när förlaget tillåter det, parallellpublicera en sakkunniggranskad version av artikeln. Sammanlagt lägger lärosätena cirka 9 miljoner kronor på öppna infrastrukturer, vilket utgör knappt 1,2 procent av de totala utgifterna.

Satt i relation till svenska lärosätens intäkter för forskning och utbildning på forskarnivå, som uppgick till cirka 52,4 miljarder kronor under 2023, motsvarar utgifterna för vetenskaplig publicering cirka 1,5 procent, vilket är samma andel som föregående tre år.¹⁶ Den procentuella ökningen för de totala utgifterna (8,2 procent) kan jämföras med inflationstakten under 2023 som i Sverige var cirka 8,6 procent, i euroområdet cirka 5,5 procent och i USA cirka 4,1 procent. Förändringar av den svenska kronans värde i förhållande till de valutor som avtalen tecknas i har också påverkat utgiftshöjningen.

5. Samordna

5.1. Bibsamkonsortiet

Bibsamkonsortiet samlar 95 deltagande organisationer – universitet och högskolor och statliga forskningsinstitut – och omsatte totalt 603 miljoner kronor under 2023, en ökning med 53 miljoner kronor sedan föregående år.¹⁷ Genom att samla så många organisationer med samlad köpkraft utgör Bibsamkonsortiet en viktig hävstång för att åstadkomma en omställning från en prenumerationsbaserad modell för informationsförsörjning till en modell som baseras på öppen tillgång och publicering av vetenskapliga artiklar. De senaste åren har präglats av en omstöpning och ny kravställning från svenska forskningsaktörer på vetenskapliga förlag, kommersiella som icke-kommersiella. I förhandlingar med dessa förlag omvandlas sakta men säkert prenumerationsavtal till avtal som syftar till att möjliggöra publicering av forskningsresultat från svenska forskare som blir omedelbart öppet tillgängliga. De transformativa avtalen, där prenumerationer över tid ska omvandlas till avtal

¹⁵ Exempel på infrastrukturer som får finansiellt stöd av svenska lärosäten är: arXiv.org, Crossref, COAR, COUNTER, DOAJ, DOAB, Kriterium, OASPA, Open Journal Systems (PKP), OurResearch (Unpaywall/OpenAlex), SciPost och SPARC Europe.

¹⁶ Universitetskanslersämbetet. Intäkter till forskning och utbildning på forskarnivå per intäktsslag, <https://www.uka.se/integrationer/hogskolan-i-siffror/statistik?statq=https://statistik-api.uka.se/api/totals/19>

¹⁷ Kungliga biblioteket. Bibsamkonsortiet, <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/oppen-tillgang-och-bibsamkonsortiet/bibsamkonsortiet.html>

för publicering av öppet tillgängliga artiklar, börjar fasas ut till förmån för avtal för öppen publicering.

Under 2023 omförhandlades bland annat tre större avtal med förlagen Elsevier, Sage och ACS där de gemensamma målen var transparens vad gäller kostnader och en omställning till att endast betala för publicering för att på sikt inte längre betala för läsning. Under 2024 förhandlas nya avtal med förlagen Springer Nature och Taylor & Francis, utöver flertalet avtal med omsättningsmässigt mindre förlag.

Totalt har cirka 15 500 öppet tillgängliga artiklar bekostats under 2023 via Bibsamkonsortiets transformativa avtal och övriga avtal med öppet tillgängliga tidskrifter. Detta är på ungefär samma nivå som 2022. Utöver detta tillkommer drygt 300 artiklar publicerade omedelbart öppet tillgängligt via SCOAP³, ett internationellt konsortium för öppet tillgänglig publicering inom partikelfysik. KB sammanställer och publicerar årligen dessa publiceringsdata på Github, tillgängligt för alla intresserade.¹⁸

Frågan om artificiell intelligens (AI) och licenser har aktualiserats i förhandlingar med förlag. Detta i takt med utvecklingen för tillgången till generativa AI-tjänster som ChatGPT och de frågor som uppstår kring hur användare av öppet och licensierat material kan användas som underlag för att träna stora språkmodeller.

Bibsamkonsortiet är ett av nästan 200 bibliotekskonsortier som är medlemmar i International Coalition of Library Consortia (ICOLC). ICOLC har uppmärksammat att förlag och andra leverantörer har börjat introducera formuleringar i licensavtal som definierar rättigheter och begränsningar som relaterar till användningen av AI-verktyg. En arbetsgrupp inom ICOLC har därför tagit fram ett uttalande som syftar till att stärka bibliotek att säkra sina användares rättigheter i takt med utvecklingen för AI-verktyg. KB har å Bibsamkonsortiets vägnar gett stöd till uttalandet, tillsammans med ett stort antal andra bibliotekskonsortier världen över.¹⁹

I Bibsamkonsortiets verksamhetsberättelse finns en mer detaljerad beskrivning av utvecklingen under 2023.²⁰

5.2. Bortom transformativa avtal

Under 2023 publicerades 77 procent av alla svenska vetenskapliga artiklar med omedelbar öppen tillgång. Merparten av dessa är öppet tillgängliga genom de så kallade transformativa avtal, eller läs- och publiceringsavtal, som tecknas med förlag genom Bibsamkonsortiet. De transformativa avtalen innebär att publiceringsavgifterna hanteras av forskningsutförande organisationer, via deras bibliotek, och att forskare i allt mindre utsträckning behöver använda sina forskningsanslag för direkta publiceringsavgifter.

Då det visat sig att de transformativa avtalen inte lett till att förlagen omvandlat hybridtidskrifter till helt öppna tidskrifter i den omfattning som förväntats har flera aktörer

¹⁸ Kungliga biblioteket. Bibsam artikeldata, https://github.com/Kungbib/oa-tskr/tree/master/Bibsam_artikeldata

¹⁹ ICOLC. 2024. ICOLC Statement on AI in Licensing, <https://icolc.net/statements/icolc-statement-ai-licensing>

²⁰ Kungliga biblioteket. 2024. Verksamhetsberättelse 2023 Bibsamkonsortiet, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-726>

både internationellt och i Sverige ifrågasatt modellen. De transformativa avtalen har också visat sig leda till fortsatt ökade kostnader för vetenskaplig publicering istället för minskade. Dessutom bidrar modellen inte till ett rättvisare publiceringssystem på global nivå då många länder inte har ekonomiska resurser att teckna transformativa avtal vilket gör det svårare för forskare i dessa länder att publicera med öppen tillgång.

Mot bakgrund av denna utveckling utsåg SUHF i februari 2021 en arbetsgrupp med uppgift att ta fram en strategi bortom transformativa avtal. Gruppens sammansättning bestod av representanter för forskare från olika vetenskapliga discipliner, finansiärer (Vetenskapsrådet och Forte), SUHF samt förhandlare för Bibsamkonsortiet.

Syftet var att ge Bibsamkonsortiets styrgrupp ett tydligt mandat från lärosätenas ledningar om vilka strategiska vägval som bör göras i framtida förhandlingar för att uppnå omedelbar öppen tillgång till vetenskapliga publikationer. Utöver detta hade arbetsgruppen även i uppgift att undersöka alternativa publiceringsvägar. Gruppens slutsatser presenterades i en rapport i oktober 2023.²¹

I november 2023 fastställde SUHF:s styrelse en rekommendation angående Sveriges väg bortom de transformativa avtalen som är i linje med arbetsgruppens slutsatser.²²

Mot bakgrund av SUHF:s rekommendation och den nationella och internationella utvecklingen med transformativa avtal har Bibsamkonsortiets styrgrupp antagit följande handlingsplan:

- att konsortiet inte bör teckna avtal för läsning och publicering i så kallade hybridtidsskrifter, utan enbart avtala om publicering i öppet tillgängliga tidskrifter; detta förhållningssätt bör appliceras från 2026, och gälla alla öppna tidskrifter, oavsett förlag
- att verka för och stödja nya vägar till öppen publicering och utveckla alternativa affärsmodeller, samt stödja forskardrivna tidskrifter som vill migrera från traditionella förlag till andra plattformar
- att publicering sker med en öppen licens, i enlighet med FAIR-principerna samt att utforska upphovsrättsliga förutsättningar för att främja öppen tillgång, exempelvis via så kallade sekundära publiceringsrättigheter

Bibsamkonsortiets handlingsplan är vägledande vid förhandlingar med vetenskapliga förlag. Detta i syfte att underlätta för öppen publicering av vetenskapliga resultat, få till stånd en omdirigering av betalningsströmmar från ett prenumerationsbaserat till ett öppet tillgängligt publiceringssystem samt åstadkomma transparens, överblick och minskade utgifter för vetenskaplig publicering.

²¹ Sveriges universitets- och högskoleförbund. 2023. Sveriges väg bortom de transformativa avtalen – analys och förslag till strategisk inriktning, <https://suhf.se/app/uploads/2023/10/Bortom-Transformativa-avtal-Rapport-2023.pdf>

²² Sveriges universitets- och högskoleförbund. 2023, REK 2023:7, Rekommendation angående Sveriges väg bortom de transformativa avtalen, <https://suhf.se/app/uploads/2023/11/REK-2023-7-Rekommendation-kring-transformativa-avtal-SUHF.pdf>

6. Främja

6.1. Partssammansatt grupp för nationellt samråd kring omdirigering av betalningsströmmar för vetenskaplig publicering

Samrådsgruppen inrättades 2019 på initiativ från KB och består av representanter för KB, SUHF och de statliga forskningsfinansiärerna Vetenskapsrådet, Forte, Formas och Vinnova. Syftet med gruppens arbete är att gemensamt ta ansvar för och utveckla samarbetet mellan finansiärer och lärosäten vad gäller omdirigeringen av betalningsströmmarna för vetenskapliga publikationer.

Publicering hos förlag som enbart ger ut öppna tidskrifter utgör ett alternativ till publicering hos traditionella förlag vars utgivning domineras av hybridtidskrifter. Inom ramen för arbetet med den partssammansatta gruppen tog KB under 2023 fram en finansieringsmodell för att täcka kostnader för svenska forskares publicering hos förlag som endast ger ut öppet tillgängliga tidskrifter. Under hösten 2023 beslutade finansiärerna i gruppen att avsätta motsvarande 36 miljoner kronor per år under 2024 och 2025 i enlighet med modellen. Samtliga forskare kopplade till någon av Bibsamkonsortiets deltagande organisationer omfattas av de avtal som KB tecknar inom ramen för satsningen. Hittills omfattas sex förlag och avtalen beräknas täcka cirka 1 400 artiklar under 2024.²³ Det är ungefär hälften av den nuvarande svenska publiceringen hos denna typ av förlag. För att samtliga publikationer ska täckas uppskattas kostnaden för 2026 till 70 miljoner kronor.

Som tidigare konstaterats ökar publiceringen fortfarande i högre grad i hybridtidskrifter än i helt öppna tidskrifter och ett av målen med satsningen är att främja publicering i den senare kategorin i syfte att inte låsa fast publiceringen i transformativa avtal då det konstaterats att affärsmodellen alltmer cementerats och inte leder till den transformation av tidskrifterna som förväntats.

Satsningen är i linje med slutsatserna från EU:s ministerråd om att kostnader för vetenskaplig publicering inte ska belasta vare sig läsare eller författare.²⁴ Satsningen syftar inte bara till att ge forskare alternativa publiceringsvägar utan även att påverka förlag med huvudsaklig hybridutgivning att genomföra en övergång till öppet tillgänglig utgivning för samtliga av förlagens tidskrifter.

Finansieringen av dessa publikationer bidrar också till en omdirigering av betalningsströmmarna för vetenskaplig publicering genom att lärosäten och finansiärer nu gemensamt täcker publiceringskostnader på en övergripande nivå, även om den största delen fortfarande täcks av lärosätenas deltagande i de transformativa avtalen.

²³ Avtal har tecknats med följande förlag: Copernicus, Frontiers, eLife, JMIR, MJS Publishing och PLOS.

²⁴ Europeiska unionens råd. 2023. Rådets slutsatser om högkvalitativ, transparent, öppen, tillförlitlig och rättvis akademisk publicering, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9616-2023-INIT/sv/pdf>

Inom ramen för gruppen diskuteras även Sveriges medverkan i den fortsatta utvecklingen av ORE, läs mer under avsnittet 6.4.2.

6.2. Nationella riktlinjer för öppen vetenskap

Regeringen beslutade i juni 2022 att ge KB i uppdrag att ta fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap.²⁵ I uppdraget har ingått att, ur ett helhetsperspektiv för öppen vetenskap, identifiera gemensamma mål och prioriteringar, kartlägga rollfördelning och ansvarsområden samt definiera behov av stöd och vägledning. Vid genomförandet av uppdraget har KB inhämtat kunskap och underlag från Vetenskapsrådet samt kunskap och erfarenheter från universitet och högskolor och andra berörda myndigheter och organisationer. Uppdraget redovisades i januari 2024.²⁶

Riktlinjerna omfattar följande sex områden där utveckling pågår och som därför är prioriterade och angelägna att utveckla fullt ut i Sverige.

- Öppen tillgång till vetenskapliga publikationer
- Öppen tillgång till forskningsdata
- Öppna forskningsmetoder
- Öppna läresurser
- Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen
- Infrastrukturer som stödjer öppen vetenskap

Inom respektive område formuleras specifika mål och prioriteringar som har betydelse för det fortsatta arbetet med öppen vetenskap på nationell nivå. Riktlinjerna pekar även ut de aktörer som är viktiga inom respektive område och vilka roller dessa har i implementeringen av riktlinjerna.

När det gäller öppen tillgång till vetenskapliga publikationer är kostnader för vetenskaplig publicering en fortsatt viktig fråga och att dessa inte ska täckas av vare sig läsare eller författare. Detta är i linje med de ovan nämnda rådsslutsatserna från 2023. Det uttrycks vidare att kostnader bör i möjligaste mån hanteras på nationell nivå, vilket till stor del redan sker inom ramen för Bibsamkonsortiet. Vidare formuleras att publicering bör ske med en öppen licens och i enlighet med FAIR-principerna och att åtgärder som främjar att författare behåller den ekonomiska rätten till sina verk bör vidtas.

Utöver mål och prioriteringar inom öppen tillgång till vetenskapliga publikationer har även området infrastrukturer för öppen vetenskap betydelse. Även här läggs tonvikt på samordning av finansiering och här pekas både KB och Vetenskapsrådet ut som viktiga aktörer. De ovan nämnda rådsslutsatserna har betydelse även inom detta område i och med att icke-vinstdrivande infrastrukturer för öppet tillgänglig publicering särskilt bör stödjas. På

²⁵ Regleringsbrev för budgetåret 2022 avseende Kungl. biblioteket. Ändringsbeslut 2022-06-07. U2022/02287, <https://www.esv.se/statsliggaren/regleringsbrev/Index?rblId=22979>

²⁶ Kungliga biblioteket. 2024. Nationella riktlinjer för öppen vetenskap, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-722> och Kungliga biblioteket. 2024. Rapport om nationella riktlinjer för öppen vetenskap, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-721>

europaisk nivå kan ORE (se avsnitt 6.4.2) vara en sådan och på nationell nivå kan Publicera nämnas (se avsnitt 6.3).

6.3. Publicera

Publicera, den nationella digitala plattformen för öppet tillgängliga svenska vetenskapliga tidskrifter, sjuades av KB sommaren 2021. Plattformen har vuxit från tre tidskrifter vid lanseringen till 32 tidskrifter i juni 2024, med en förväntan om ytterligare fem till sju tidskrifter innan årets slut. Det finns ett stadigt intresse från svenska vetenskapliga tidskrifter att förflytta sin utgivning till Publicera.

Under perioden juli 2023 till och med juni 2024 visades cirka 214 000 artikel-sammanfattningar från de tidskrifter som finns på Publicera. Samtidigt gjordes nära 207 000 nedladdningar av artiklar på plattformen. Det motsvarar en ökning med 138 respektive 146 procent jämfört med visningar och nedladdningar under perioden juli 2022 till och med juni 2023. Ökningen ska ses mot att det finns fler tidskrifter på plattformen men vi ser även att individuella tidskrifter får ökad spridning.

Publiceras primära syften är att aktivt bidra till de svenska vetenskapliga tidskrifternas övergång till öppen tillgång och att bistå tidskriftsägarna och redaktionerna med råd och stöd så att dessa får ännu bättre förutsättningar i det redaktionella arbetet. Målen är att stärka tidskrifternas trovärdighet och öka deras användning samt att möjliggöra indexering i DOAJ (Directory of Open Access Journals) och andra ledande abstrakt- och indexeringstjänster. KB ombesörjer också att utgivna tidskrifter på Publicera långtidslagras på ett säkert sätt och levereras enligt lagen om pliktexemplar av elektroniskt material.

Ett samarbete med DOAJ inleddes 2023 för att öka kunskapen om indexet bland tidskriftsredaktörer och hjälpa fler tidskrifter på plattformen att bli accepterade i DOAJ. Att öka antalet svenska vetenskapliga tidskrifter i indexet bidrar till att förbättra synligheten och trovärdigheten för dessa tidskrifter. Fyra workshops för redaktörer hölls som en del av samarbetet, och mer än en tredjedel av tidskrifterna på Publicera är nu indexerade i DOAJ.

I maj 2024 arrangerades den första digitala användardagen för Publicera, med deltagande av 32 redaktörer och bibliotekarier. Syftet med evenemanget var att ge deltagarna uppdaterad information om Publiceras utveckling och framtidsplaner. Målet var också att bidra till en mer effektiv användning av systemet och att skapa en gemenskap av redaktörer som delar kunskap och erfarenheter sinsemellan. Evenemanget fick en positiv utvärdering från deltagarna.

De svenska tidskrifternas behov av finansiellt stöd i övergången till öppen tillgång har identifierats av KB i tidigare rapporter om öppen tillgång.²⁷ 2022 föreslog KB att ett ekonomiskt stöd för öppet tillgängliga svenska tidskrifter behövs för att de ska kunna upprätthålla en hög vetenskaplig och redaktionell kvalitet. KB:s rekommendation kvarstår att

²⁷ Kungliga biblioteket, Ekonomiskt och tekniskt stöd till tidskrifter som publicerar med öppen tillgång, 2019, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-415> och Kungliga biblioteket, 2022, Samordning av arbete för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-660>

Vetenskapsrådet bör få i uppdrag att inrätta ett tidskriftsstöd för utgivandet av vetenskapliga tidskrifter med öppen tillgång *utan* begränsning till vetenskapsområde.²⁸

Att använda Publicera som plattform är kostnadsfritt för anslutna tidskrifter och i dagsläget tar ingen av de tidskrifter som är med på Publicera ut några publiceringsavgifter. De är alla exempel på så kallad *diamond open access* som istället får sin verksamhet understödd av bland annat lärda sällskap, ideella föreningar, lärosäten och forskningsfinansiärer. Den här typen av tidskrifter är vanligtvis forskarledda. *Diamond open access* har fått allt större uppmärksamhet internationellt de senaste åren, då den ger ekonomiskt likvärdiga möjligheter för forskare att publicera forskningsresultat och samtidigt ger öppen tillgång till artiklar.²⁹

6.4. Infrastrukturer som stödjer öppen tillgång

Behovet av satsningar på infrastrukturer som stödjer öppen tillgång har identifierats internationellt, i både rådsslutsatserna om öppen publicering och i Unescos rekommendation för öppen vetenskap. I synnerhet har behovet av icke-vinstdrivande akademiska modeller lyfts fram som viktiga alternativ till kommersiella vetenskapliga förlag. Dessa modeller ska vidare ge likvärdiga möjligheter för forskare att publicera sina resultat utan kostnad för vare sig upphovsmän eller läsare.

I de nationella riktlinjerna för öppen vetenskap finns mål och prioriteringar som syftar till att internationella tjänster och infrastrukturer som stödjer öppen vetenskap finansieras nationellt och på ett samordnat sätt. Likaså att icke-vinstdrivande infrastrukturer för öppet tillgänglig publicering särskilt bör stödjas.

I SUHF:s rekommendation angående Sveriges väg bortom de transformativa avtalen nämns behovet av flera olika insatser och åtgärder för att kunna uppnå målet om omedelbar öppen tillgång till publikationer. En av de åtgärder som omnämns som ett handlingsalternativ är att stödja utvecklingen av publiceringsplattformar för sakkunniggranskad publicering med öppen licens, som följer FAIR-principerna och där kostnaderna för publicering inte belastar vare sig upphovsmän eller läsare. Utvecklingen av plattformen ORE förs fram som ett sådant initiativ att stödja. I tidigare nämnda rådsslutsatser från 2023 uppmuntras också EU:s medlemsstater att stödja pilotarbetet med ORE ”för att skapa en kollektiv, icke-vinstdrivande storskalig, öppen publiceringstjänst för det allmänna bästa.”

6.4.1. Publiceringsplattformar

I en rapport från Vetenskapsrådet beskrivs publiceringsplattformar som ett delvis nytt sätt att kommunicera vetenskapliga resultat.³⁰ I den explorativa studien inkluderas publiceringsplattformar som utgör alternativ till de stora förlagens traditionella tidskrifter, det

²⁸ Vetenskapsrådets tidsskriftbidrag är endast tillgängligt för tidskrifter inom humaniora och samhällsvetenskap.

²⁹ Se t.ex. Action Plan for Diamond Open Access, framtagen 2022 av Science Europe, cOAlition S, OPERAS och franska Agence nationale de la recherche, <https://scienceeurope.org/our-resources/action-plan-for-diamond-open-access/>

³⁰ Vetenskapsrådet. 2024. Publiceringsplattformens roll i forskningssystemet, <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2024-05-13-publiceringsplattformens-roll-i-forskningssystemet.html>

vill säga digitala plattformar som inte ligger inom dessa förlags verksamhet. Såväl kommersiella som icke-kommersiella aktörer är idag ägare av publiceringsplattformar av denna typ.

I rapporten definieras publiceringsplattformar som digitala plattformar som gör vetenskapliga publikationer öppet tillgängliga utan kostnad för den som vill ta del av materialet. Dessa plattformar kan erbjuda en formaliserad sakkunniggranskning, men det finns även plattformar som inte gör det.

Sådana plattformar innebär enligt rapporten en möjlighet att skapa och utveckla alternativa publiceringsvägar med fördelen att de ger möjligheter att sprida forskningsresultat i olika stadier av forskningsprocessen. Genom att också metoder, data, processer samt maskinläsbar information kan publiceras i enlighet med FAIR-principerna kan de främja reproducerbarhet, transparens och möjliggöra replikeringsstudier. De kan också främja snabbare kunskapsspridning genom publicering av preprints.

Rapporten lyfter också utmaningar och risker. Bland annat kan risker möjligen finnas för själva innehållets kvalitet där plattformar i många fall inte använder sig av en redaktörsfunktion, som traditionella tidskrifter gör. Öppen sakkunniggranskning ställer stora krav på en fungerande gransknings- och bedömningsprocess, så att den vetenskapliga kvaliteten och anseendet kan värnas. En utmaning för finansiärer av publiceringsplattformar är att dessa inte blir attraktiva kanaler och att incitament saknas för forskare att använda dem, till exempel att en stor del av meriteringen sker inom ramarna för traditionella vetenskapliga tidskrifter.

I en enkätundersökning om forskares syn på publicering med öppen tillgång framgår att det är få som använder publiceringsplattformar idag, men majoriteten är positiva till att göra det i framtiden, i synnerhet på plattformar som tillhandahåller sakkunniggranskning.³¹ En av rekommendationerna från Vetenskapsrådet, baserat på resultaten från enkätstudien, är att förbättra informationen om vilka alternativ forskare har för att publicera med öppen tillgång, till exempel om publiceringsplattformars funktionalitet.

6.4.2. Open Research Europe

ORE är idag en öppen publiceringsplattform med sakkunniggranskning för EU-finansierade forskare inom alla discipliner, utan publiceringsavgifter.³² Syftet är att underlätta för finansierade forskare att följa villkoren för öppen tillgång till publikationer. All forskning är välkommen och publiceras oberoende av den upplevda nivån av intresse eller nyhetsvärde.

³¹ Vetenskapsrådet. 2024. Forskares syn på publicering med öppen tillgång – en enkätstudie, <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2024-02-22-forskares-syn-pa-publicering-med-oppen-tillgang---en-enkatstudie.html>. s. 5: "Rapporten är en redovisning av en enkät som Vetenskapsrådet, Riksbankens Jubileumsfond och Östersjöstiftelsen skickade till 4 309 forskare som tidigare sökt bidrag från de tre organisationerna. [...] Enkäten resulterade i 1 225 svar, vilket ger en svarsfrekvens på knappt 30 procent och i respondentgruppen finns en övervikt av seniora forskare. Givet detta måste utfallet tolkas med försiktighet. Samtidigt visar en bortfallsanalys att enkätens resultat enligt Vetenskapsrådets bedömning ändå kan bidra med insikter om forskares förutsättningar för att publicera med öppen tillgång."

³² Open Research Europe, <https://open-research-europe.ec.europa.eu/>

Efter 2026 vill EU-kommissionen öppna plattformen även för andra än EU-finansierade forskare. Plattformen behöver då drivas i annan form och med bredare finansiering. EU-kommissionen förväntas fortsatt finansiera ORE till 40–60 procent men avsikten är att europeiska forskningsfinansiärer också ska bidra med finansiering eftersom forskning som de ger bidrag till ska kunna publiceras via plattformen.

Under 2023 påbörjades diskussionen mellan EU-kommissionen och finansiärer anslutna till Science Europe om den framtida utvecklingen av ORE. Från Sverige deltar Forte, Formas och Vetenskapsrådet. Diskussionerna har rört såväl den framtida finansieringen och styrningen av ORE, som i vilken form och av vilken värdorganisation plattformen ska drivas. Målsättningen är att den nya driftsformen för ORE ska vara igång i mitten av 2026. Frågan om nationellt deltagande diskuteras även i KB:s partssammansatta grupp kring omdirigering av betalningsströmmar för vetenskaplig publicering. En utvidgad arbetsgrupp med representanter också från KB och SUHF har bildats som bistår med sakkunskap och diskussion kring förutsättningar för den eventuellt kommande nationella implementeringen av ORE.

6.4.3. Stöd från KB och Bibsamkonsortiet

Övergången till öppen tillgång innebär ett ökat behov av öppna infrastrukturer och dessa behöver en långsiktig finansiering. KB, lärosäten och forskningsfinansiärer fortsätter att främja öppna infrastrukturer genom att långsiktigt delta i och stödja sådana. Bland de 19 infrastrukturer och tjänster som KB har medlemskap i återfinns bland annat preprint-plattformen arXiv, den svenska plattformen Kriterium för sakkunniggranskning, publicering och spridning av öppet tillgängliga vetenskapliga böcker, metadata-tjänsten OA Switchboard, indexet DOAJ och tjänsten ORCID för beständiga författaridentifikatorer. Under 2023 bidrog KB med drygt 700 000 kr i form av medlemskap till öppna infrastrukturer och tjänster.

Under 2023 beslutades om att erbjuda medlemskap i DOAJ för Bibsamkonsortiets deltagande organisationer och 20 av dessa valde att gå med i avtalet.

I linje med målsättningarna i de nationella riktlinjerna för öppen vetenskap finns det anledning att fortsatt arbeta för att identifiera, utvärdera och stödja infrastrukturer som utgör den tekniska och standardiserade grundstommen som möjliggör ett öppet och beständigt tillgängliggörande av vetenskapliga resultat och forskningsinformation. Det är fortsatt angeläget att nationellt samordna och finansiera internationella tjänster och infrastrukturer som stödjer öppen vetenskap. Här har KB och Vetenskapsrådet särskilt viktiga roller att samordna finansieringen för effektivisering och långsiktighet.

6.5. Upphovsrättsliga frågor

6.5.1. Betänkande om inskränkningar i upphovsrätten

I januari 2024 överlämnades betänkandet om inskränkningar i upphovsrätten till regeringen.³³ I betänkandet behandlas bland annat så kallad parallellpublicering, det vill säga att en kopia av en publicerad vetenskaplig text deponeras i ett öppet repositorium, vanligen vid författarens lärosäte. Oftast kan parallellpublicering ske först efter ett embargo, det vill säga att en viss tidsperiod efter den ursprungliga publiceringen i en tidskrift eller i en bok, vanligen mellan sex till tolv månader. Parallellpublicering med embargo innebär att publikationen inte finns omedelbart öppet tillgänglig och att öppen spridning av forskningsresultat blir försenad. Man menar i betänkandet att en inskränkning för parallellpublicering behöver vara förenlig med artikel 5.3 a i det så kallade Infosoc-direktivet³⁴ men att det är svårgörigt i och med att artikeln inte tillkommit med sådan typ av inskränkning i åtanke.³⁵ En sådan inskränkning skulle möjligen även vara svårt att förena med trestegsregeln.³⁶ I betänkandet väljer man att inte lämna förslag om inskränkning för parallellpublicering.

KB har i sitt remissvar på betänkandet förordat att en fördjupad utredning gällande parallellpublicering och sekundära publiceringsrättigheter genomförs för att undersöka om det kan bidra till att uppnå regeringens målbild om omedelbar öppen tillgång. I en utvidgad utredning skulle även andra vägar än ovan nämnda inskränkningar undersökas, bland annat en jämförelse med de europiska länder vars nationella reglering fokuserar på upphovsmannens rätt till förfogande av verket.

6.5.2. Strategier för att bibehålla upphovsrätter

Det initiativ som lanserades av cOAlition S 2020, *Rights Retention Strategy* (RRS), har fått genomslag hos ett antal lärosäten i Europa, framför allt i Storbritannien och Norge. RRS, som ingår i begreppet sekundära publiceringsrättigheter, innebär att forskaren ska bibehålla rätten till den version av artikeln som efter sakkunniggranskning accepterats för publicering. Forskaren har då möjlighet att omedelbart parallellpublicera den accepterade versionen av

³³ Inskränkningarna i upphovsrätten. Betänkande av Utredningen om upphovsrättens inskränkningar. SOU 2024:4. https://www.regeringen.se/contentassets/6b70735c6c05451c9728a4a2d987bf05/inskrankningarna-i-upphovsratten-sou-2024_4.pdf

³⁴ Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationssamhället. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0029>

³⁵ Inskränkningar i upphovsrätten. Betänkande av Utredningen om upphovsrättens inskränkningar. SOU 2024:4, s. 378.

³⁶ Trestegsregeln är en del av internationella överenskommelser kring upphovsrätt och syftar till att balansera rättighetsinnehavarnas, enskildas och det allmännas intressen. Trestegsregeln är i dagsläget inte införd i svensk lagstiftning, men har i rättsfall tillämpats då den bland annat är en del av infosoc-direktivet. Den innebär att undantag och inskränkningar i upphovsrätten endast får tillämpas: 1) i vissa särskilda fall, 2) som inte strider mot det normala utnyttjandet av verket eller annat alster, och 3) som inte oskäligt inkräktar på rättighetsinnehavarens legitima intressen.

artikeln i sitt lärosätesrepositorium. Förlaget har fortsatt upphovsrätt till den version de publicerar efter sitt redaktionella arbete.

I Sverige har ännu inget lärosäte infört en RRS, men Malmö universitetsbibliotek har på uppdrag av rektor genomfört en utredning gällande ett eventuellt införande av RRS vid lärosätet och vad det kan få för konsekvenser.³⁷ I rapporten dras flera slutsatser, bland annat konstateras att antalet publikationer som skulle gynnas av en RRS är i dagsläget mycket begränsat då publiceringsavtal som tecknas genom Bibsamkonsortiet täcker den största delen av forskningspublikationerna vid Malmö universitet. Ett införande av RRS skulle också kräva en noggrann förankringsprocess hos forskarkollegiet vilket i dagsläget inte skulle stå i proportion till antalet publikationer som potentiellt kan göras öppet tillgängliga genom en RRS. Det konstateras dock att om de publiceringsavtal som idag tecknas av något skäl inte längre är aktuella så kan situationen förändras och andra strategier kan behöva tas fram.

6.5.3. Översyn av upphovsrätten inom EU – riktat mot öppen tillgång

Inom ramen för arbetet med det europeiska forskningsområdet (European Research Area, ERA) inleddes en översyn av de upphovsrättsliga förutsättningarna för öppen vetenskap under 2022. Detta arbete är en del av den policyagenda för perioden 2022–2024 som fastslogs av EU-kommissionen i november 2021.³⁸ Under 2022 och 2023 genomfördes ett antal utredningar som berör hur befintlig och kommande lagstiftning inom EU påverkar förutsättningarna för ett öppet vetenskapssystem. Det är huvudsakligen två av studierna som berör öppen tillgång till publikationer. Den första behandlar utmaningarna med det rådande systemet där författaren (i detta sammanhang forskaren) genom bindande avtal överlåter den ekonomiska upphovsrätten till förlag eller annan utgivare då den vetenskapliga artikeln eller boken publiceras. Utredaren föreslår ett antal möjliga vägar framåt genom lagstiftande åtgärder eller andra regelverk.³⁹ Den andra studien analyserar hinder för öppen tillgång och återanvändning av forskningsresultat. I denna studie föreslås bland annat att en harmoniserad och obligatorisk reglering gällande sekundära publiceringsrättigheter bör införas på EU-nivå.⁴⁰ Ett av målen med policyagendan är att under 2024 lägga fram förslag till justering av en eller flera lagar för att bättre främja forskning i stort och öppen vetenskap i synnerhet.

³⁷ Blomberg, Mats och Widmark, Jenny. 2024. Rights retention strategy (RRS) för Malmö universitet. Opublicerad rapport, Malmö universitetsbibliotek.

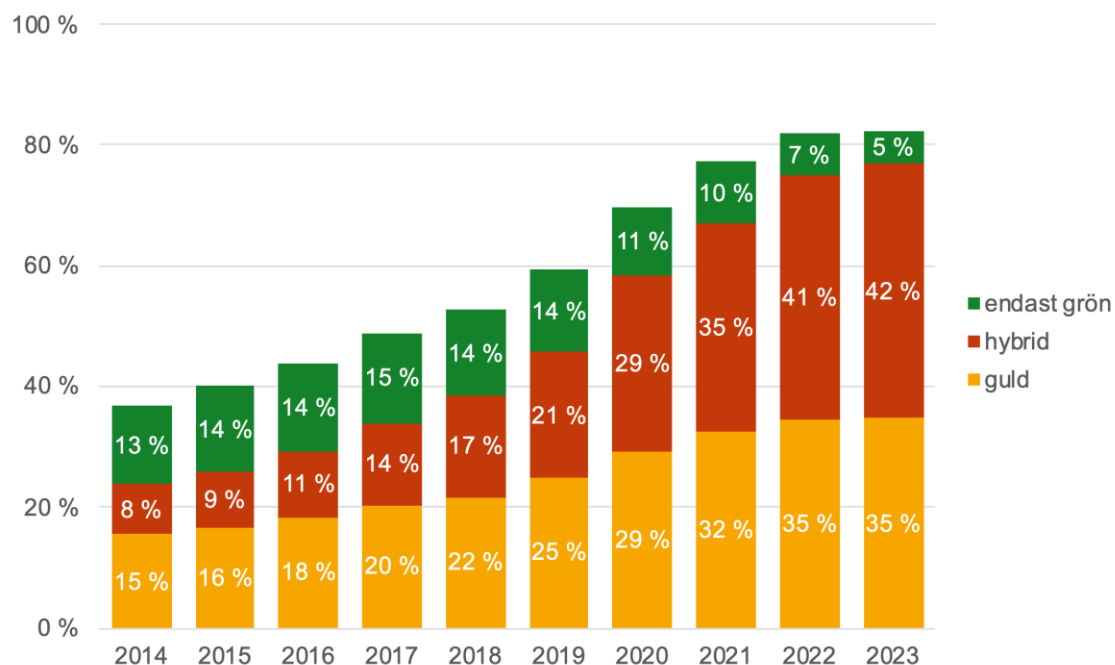
³⁸ EU-kommissionen. 2021. European Research Area Policy Agenda. Overview of actions for the period 2022–2024, https://commission.europa.eu/system/files/2021-11/ec_rtd_era-policy-agenda-2021.pdf

³⁹ EU-kommissionen, Directorate-General for Research and Innovation, Angelopoulos, C. 2022. Study on EU copyright and related rights and access to and reuse of scientific publications, including open access – Exceptions and limitations, rights retentions strategies and the secondary publishing right. Publications Office of the European Union, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/891665>

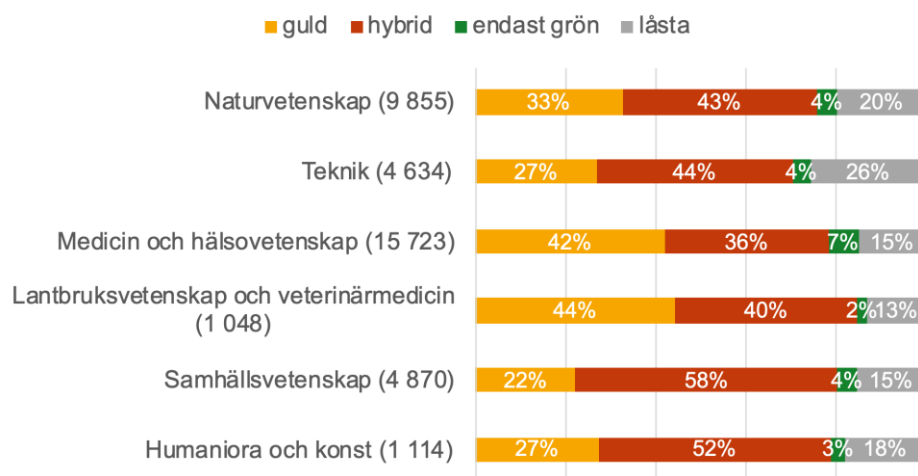
⁴⁰ EU-kommissionen, 2024. Directorate-General for Research and Innovation, Improving access to and reuse of research results, publications and data for scientific purposes – Study to evaluate the effects of the EU copyright framework on research and the effects of potential interventions and to identify relevant provisions for research in the EU and digital legislation, with a focus on rights and obligations, Publications Office of the European Union, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/633395>

7. Bilagor

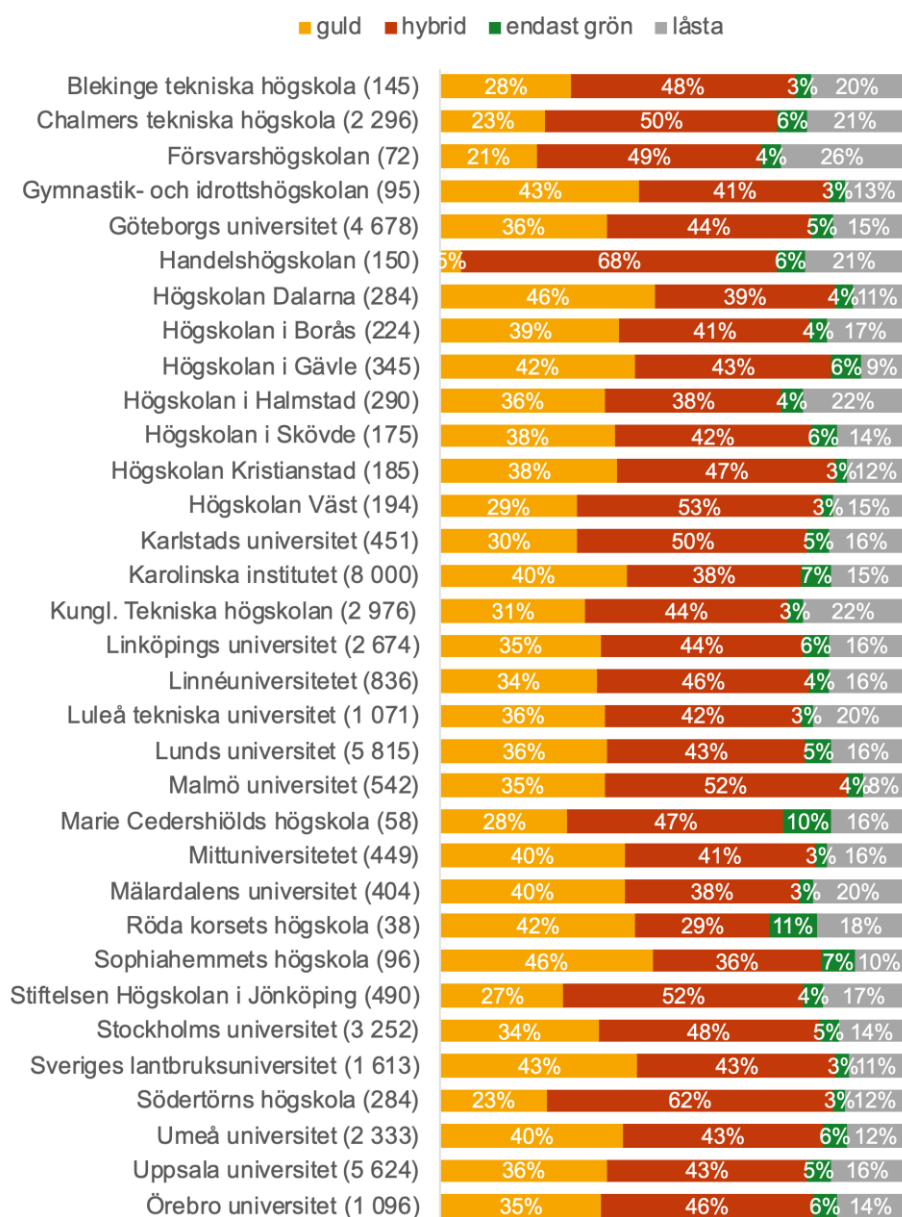
7.1. Diagram öppen tillgång i siffror

Figur 2. Andel öppen tillgång per kategori. Förklaring: guld = artikel i helt öppet tillgänglig tidskrift, hybrid = artikel i traditionell prenumerationsbaserad tidskrift i vilken en artikel görs omedelbart öppet tillgänglig mot en avgift, endast grön = artikel i öppet tillgängligt repositorium som inte finns öppet tillgänglig som guld eller hybrid.

Figur 3. Andel öppen tillgång 2023 per kategori och ämnesområde enligt Universitetskanslersämbetets indelning av forskningsämnen. För beskrivning av kategorier se Figur 2, inom parentes anges antalet artiklar inom ämnesområdet under 2023.

Figur 4. Andel öppen tillgång per kategori och lärosäte 2023, inkluderar lärosäten med fler än 30 artiklar i dataunderlaget. För beskrivning av kategorier se Figur 2, inom parentes anges antalet artiklar från lärosätet under 2023.

Kungliga biblioteket

Besöksadress: Humlegården

Box 5039, 102 41 Stockholm

Telefon: 010-709 30 00

E-post: info@kb.se kb.se